

Особливості польської політики П.А. Столипіна: проект децентралізації Російської імперії та Холмське питання

Польське питання було вагомим складовою національної політики П.А. Столипіна. Причини розгляду цього питання, фактори, які впливали на еволюцію урядових поглядів, не були предметом спеціального дослідження. Мета даної статті – визначити особливості польської політики П.А. Столипіна.

Ключові слова: Петро Столипін, національна політика, польське питання, уряд.

Події 1905 – 1907 рр. в Російській імперії призвели до важливих змін у суспільній свідомості: з одного боку, початок революції сприяв піднесенню польського національного руху, з іншого – в російських консервативних колах серйозного поширення набували ідеї націоналізму. О. Ізгоев відзначав, що «П. Столипін із властивою йому пристрастю також захопився цією ідеєю» та поступово вона навіть стала визначальною в його політиці [1, с.12–13].

Незважаючи на значний інтерес дослідників до постаті останнього реформатора Російської імперії та його діяльності, національна політика П.А. Столипіна не була предметом спеціального дослідження. Наявні у вітчизняній та зарубіжній історіографії праці не дають також цілісного уявлення про те, які причини спонукали прем'єра розпочати розгляд польського питання, не висвітлені ті об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливали на розробку та еволюцію урядових підходів щодо нього [2]. Відтак, запропоноване дослідження ставить за мету визначити особливості польської політики П.А. Столипіна, на прикладі розгляду Холмського питання.

10 грудня 1906 р. газета «Окраины России» написала, що у російському суспільстві взагалі надзвичайно мало знали про Холмську Русь, і зазначила, що «підручники географії лише нещодавно стали звертати увагу на російське споконвічне населення цих областей, а у підручниках з російської історії взагалі не згадувалось про них» [3]. «Окраины России» повідомляли, що ці території входили вже до складу Русі Святого Володимира, а потім стали частиною Володимиро-Волинського князівства, яким правив син Володимира Ярославича Ростислав. До складу польської держави Холмські землі увійшли ще в XIV ст., і власне відтоді «ця частина Русі почала переживати постійні катаклізми». Населення земель, загарбаних Польщею, було насильно колонізовано та звернено до католицької віри.

Холмська чи Забузька Русь увійшла до складу Росії 1815 р., після Віденського конгресу, «коли мрійливо-сентиментальний Олександр Павлович створив, проти волі Європи, Царство Польське» [3]. Після приєднання Холмського краю до Росії розпочався процес насильницького повернення до православ'я.

Ідея виділити Холмську Русь в окрему губернію виникла 1836 р. в Особливому комітеті під головуванням князя В.Черкаського, проте через технічні ускладнення її реалізація відкладалася [4, арк.30–31].

14 березня 1902 р. імператором була затверджена Особлива нарада з питання про створення Холмської губернії, яка дійшла висновку, що вилучати цю губернію з-під контролю Варшавського генерал-губернатора не варто, оскільки йому було набагато зручніше здійснювати нагляд за центром польсько-католицької пропаганди та обєригати від неї російське православне населення Холмщини [4, арк.13–20]. Не можна погодитись з твердженням, що зволікаючи з виділенням Холмської губернії, Микола II «продемонстрував всю нерішучість та недалекоглядність» своєї політики [5, с.538]. Імператор, напевне, вважав, що спочатку необхідно було підготувати населення Забужжя до процесу об'єднання з православною Росією.

Основною політичною силою, яка боролась за відокремлення краю, стало Холмське православне св. Богородицьке братство, засноване ще 1879 р. при кафедральному соборі у м. Холм. Опікувався цим товариством Євлогій (в миру – Георгіївський Василь Семенович), який, будучи правлячим архієреєм, взявся за активну роботу по поширенню та укріпленню православ'я в єпархії. Після указу 17 квітня 1905 р. про віротерпимість, який дозволив переходити з православ'я до будь-якої іншої християнської конфесії, вимоги Богородицького братства відокремити Холмщину стали ще більш рішучими, оскільки, як зазначав Євлогій, почалося «втягування православних у католицтво».

Єпископ докладав багато зусиль, щоб «проштовхнути проект про виділення Холмщини в урядових колах». Неприємні спогади залишилися у Євлогія від зустрічі з головою Комітету міністрів С.Вітте. Він прийняв єпископа нелюб'язно, зневажливо: «Відокремлення Холмщини... а що це таке – «Холмщина»? Яке це має значення? Я вважаю, щоб розглянути» [6, с.156]. Вже у листопаді 1905 р. особлива депутація від Холмської Русі клопотала перед міністром внутрішніх справ та обер-прокурором Святишого Синоду про адміністративне виділення з Царства Польського російських областей Люблінської та Седлецької губернії. Своє клопотання депутація детально мотивувала в особливій записці «Про необхідність виділення зі складу Царства Польського Холмської Русі» [7]. В цілому депутація прагнула, щоб Холмщина була виділена з Царства Польського або окремою губернією, або, у випадку «нездолання складнощів і перешкод», увійшла до складу Гродненської чи Волинської губерній [8].

Вважаючи створення особливої губернії несвоєчасним, Міністерство внутрішніх справ почало з'ясовувати можливість приєднання Холмщини до Волинської чи Гродненської губерній при збереженні її одночасно у віданні Варшавської судової палати. Останній захід мав тимчасовий характер і передбачався лише з огляду на те, що у місцевостях, які підлягали відокремленню, діяли польські цивільні закони [4, арк.13–20]. Не зволікаючи з вирішенням питання, міністерство направило відповідні запити Варшавському, Київському та Віленському губернаторам.

Категорично проти приєднання Холмщини до Волинської чи Гродненської губерній висловився Варшавський генерал-губернатор О.Скалон, який остерігався посилення польського націоналізму. Київський генерал-губернатор М.Сухомлінов, навпаки, підтримував передачу Холмщини, а Віленський генерал-губернатор К.Кршвицький наполягав на створенні особливої Холмської губернії та включення її у Віленське генерал-губернаторство, з огляду на те, що так вийде дешевше [4, арк.13–20]. До МВС надійшла також записка князя Святополк-Четвертинського, у якій повідомлялось, що багато осіб на території Холмщини, які вважалися православними, насправді вже перейшли у католицтво. За відомостями князя, у Люблінській губернії це зробили 51636 осіб, а у Седлецькій – 99022 особи, отже, православними в цих губерніях залишились 799868 осіб, чи відповідно, 21,3% – у Люблінській губернії, та 12% – у Седлецькій [4, арк.19–20].

Оскільки основний аргумент на користь проекту відокремлення Холмщини – переважання на її території православного населення – виявився сумнівним, то міністр внутрішніх справ П.Дурново запропонував Раді міністрів вважати сам проект таким, що не відповідав державним інтересам і не підлягав виконанню. Отже, в Особому журналі Ради міністрів від 4 квітня 1906 р. зазначалось, що було б не виправданим кроком зовсім відхилити прохання православного населення, але, зважаючи на вагомість міркувань міністра внутрішніх справ і Варшавського генерал-губернатора, більш доцільним вважалося залишити питання про Холмщину відкритим [4, арк.20–24]. Імператор на меморії Ради міністрів 16 квітня написав: «Згоден» [4, арк.24].

Подальший розвиток питання про Холмщину отримало в період першого міждум'я. За тих обставин, коли спроба П.А. Столипіна створити міністерство громадської довіри не вдалася, деякі найближчі співробітники прем'єра все більше схилилися до думки, що вихід можна було шукати лише в децентралізації, як управління, так і законодавства, розділивши останнє на загальнодержавне та місцеве. Думки про поступову децентралізацію захоплювали також і П.Столипіна [9, с.125], він усвідомлював, що поступове здійснення цього заходу сприяло би послабленню національної боротьби на окраїнах. Проте, враховуючи панівні настрої, говорити про це голосно П.Столипін

не наважувався, хоча такі думки все ж стали основою складених С.Крижановським двох проєктів: про загальний розподіл імперії на області, які б володіли правами самоуправління, при наявності в цих областях представницьких закладів, і про виділення Холмського краю з адміністративних меж етнографічної Польщі.

С.Крижановський був надзвичайно обдарованою особистістю, «природженим політиком» [10, с.91]. Він користувався великим авторитетом у Міністерстві внутрішніх справ, надзвичайно відповідально ставився до виконання поставлених перед ним завдань [11, арк.153в.]. Крайне праві противники П.Столипіна відзначали, що товариш міністра був навіть талановитішим за самого міністра, а тому «зумів зайняти керівну роль і примушував прем'єра дотримуватись поглядів не лише шкідливих, але й пагубних для російських національних інтересів». Крайне праві навіть називали С.Крижановського «злим генієм П.Столипіна» [12, арк.80].

Отже, згідно з проєктом про децентралізацію, складеним С.Крижановським, імперія мала б поділитися на одинадцять областей. У кожній з них повинно бути земське зібрання та урядове управління, до яких залучались би місцеві діячі. Передбачалось, що обласні земські збори отримають широке право місцевого законодавства з усіх питань, які не мали загальнодержавного значення [9, с.131]. С.Крижановський враховував, що «деякі окраїни, завдяки особливостям історичним та географічним, у культурному плані були значно розвиненішими корінної Росії» [4, арк.124], тому, зусилля, спрямовані на їх обрусіння, переважно насильницьке, виявлялися марними та лише викликали озлоблення у місцевого населення. Поступова децентралізація передбачала обмеження «русифікаторської» політики та залучення до управління окраїнами місцевих елементів. Запропонований С.Крижановським проєкт був схвалений П.Столипіном.

Міністр внутрішніх справ також доручив своєму заступнику створити та очолити спеціальну комісію для розгляду питання про відокремлення Холмщини. С.Крижановський згадував, що виділення Холмської губернії з адміністративних меж етнографічної Польщі, згідно з першочерговою – офіційно ніколи відкрито не висловленою думкою – планувалось як захід, який мав на меті встановлення державного кордону між Росією та Польщею на випадок можливої у майбутньому автономії Царства Польського [4, арк.133–134]. Тому, до складу Холмської губернії планувалось включити лише місцевості, в яких населення зберігало російські національні риси та в більшості являлось православним, а ті місцевості, в яких населення було полонізовано й окатоличено, залишалися за Польщею [4, арк.133–134]. Проте, з часом, ці першочергові плани почали зазнавати суттєвих змін.

На нараді 23 листопада 1906 р. дійшли висновку, що з огляду на майбутню реформу земського та міського самоуправління виділення губернії є необхідним для того, щоб не допустити посилення польського впливу в цьому краї [4, арк.42–44]. Більшість до того ж вважала, що кращим варіантом буде приєднання її до Волинської чи Гродненської губернії. Відокремлення Холмщини планували провести до відкриття II Думи, але, остерігаючись реакції громадськості, зробити це хотіли обережно, не зачіпаючи всього існуючого у Холмщині ладу. Передбачалось, що у виділених районах опиниться 728681 чоловік, з яких православних – 301614, а католиків – 284221 чоловік, до того ж 92556 осіб перейшли у католицизм вже після квітня 1905 р. [4, арк.45–50]. Євлогії у свою чергу докладав максимум зусиль для того, щоб від Царства Польського до складу Холмської губернії увійшло якомога більше території [4, арк.58–59].

На нараді 14 грудня 1906 р. П.Столипін головував особисто, він звернув увагу на звивистість та штучність кордонів губернії, що мала виділятися, включення до її складу місцевостей з превалюванням католицького населення [4, 64–74]. Відзначимо, що П.Столипін з самого початку мав наміри замість відокремлених від Польщі частин Люблінської та Седлецької губернії «прирізати» до неї декілька місцевостей Бельського та Білостоцького повітів, населених поляками. До того ж, пропозиції відокремити Холмщину керуючись 87 статтею теж здавалася прем'єру сумнівною. Це могло викликати нарікання поляків: питання, у вирішенні яких вони були безпосередньо зацікавлені, уряд відкладав до початку роботи Думи, а ті, які були для них невідгдними, вирішував в порядку верхнього управління, тобто відповідно до 87 статті Основних законів. Прем'єр-міністр остерігався невдоволення населення Привіслінського краю, оскільки це могло б вплинути на результати виборів у II Думу.

Незважаючи на наявність різних точок зору, нарада, тим не менш, дійшла висновку виділяти Холмщину і бажаним варіантом для її більшості було застосування 87 статті. І лише у випадку, якщо б Рада міністрів визнала недоцільним діяти відповідно до цієї статті, то передбачалося внести проєкт про Холмщину в II Думу одночасно з проєктом введення у Царстві Польському земського та міського самоуправління. П.Столипін, однак, мав певні сумніви, чи не краще було б тоді створити окрему Холмську губернію?

Особий журнал Ради міністрів про виділення Холмської Русі від 3 січня 1907 року був представлений імператорові, і Микола II 31 січня 1907 р. зробив на ньому позначку: «Скласти законопроєкт і неодмінно внести його на законодавчий розгляд у листопаді 1907 р.» [13, с.63–71].

Проте Міністерство внутрішніх справ виявилось не в змозі виробити законопроєкт для внесення в Думу у зазначений термін через складність питання. Подання міністерства внутрішніх справ було представлено Раді міністрів лише 7 січня 1909 р. [4, арк.105]. МВС вважало доцільним виділити Холмську губернію без докорінного перетворення цивільного укладу, з огляду на майбутню реформу місцевого управління та суду в Росії, а також, оскільки існуючий у Холмщині лад з всестановою гміною був більш досконалим, ніж той, що існував у внутрішніх губерніях. Всього до складу Холмської губернії пропонувалось виділити 788408 чоловік. З них православних – 304885, католиків – 310677, євреїв – 144410, решта – 28436. Новостворена губернія мала бути включена у Південно-Західний край для того, щоб у подальшому можна було поставити питання про приєднання її до Луцько-Житомирської католицької єпархії, духовенство якої відрізнялось відносною поміркованістю поглядів і меншим національним фанатизмом. Існуючі у Холмщині цивільні закони – французькі кодекси – не повинні були замінюватись на загальноросійські цивільний і торговий кодекси, тому що недоліки останніх у уряді не викликали сумнівів. МВС хотіло зачекати з введенням у Холмській губернії земства, поки не буде організовано земство у Західних губерніях, але допускало введення Міського положення 1892 р. [4, арк.146].

Міністерство вирішило, що не слід поширювати на території Холмської губернії дії положення 1905 р., яке робило можливим використання польської мови у двокласних і міських училищах Південно-Західного краю, в школах, де більшість учнів були поляками [4, арк.146]. Оскільки Холмський край мав стати краєм виключно російським, а не польським, то не слід було дозволити і вивчення польської мови як предмета. Щільне питання для П.Столипіна залишалось одним із найважливіших, він говорив: «Нам потрібна російська національна школа, яка б виховувала з молодого покоління російських громадян, а не російських іноземців» [14, арк.31].

На Холмську губернію мало також бути поширене законодавство про обмеження польського землеволодіння у Західному краї [4, арк.148].

Рада міністрів, розглянувши подання Міністерства внутрішніх справ, визнала за необхідне розірвати будь-який зв'язок Холмської губернії з Царством Польським і підпорядкувати її в судовому відношенні, а також у справах Головного управління землеустрою і землеробства та Контрольної палати Південно-Західному краю. Високайше затвердженням 16 березня 1909 р. положенням Ради міністрів міністрові внутрішніх справ запропоновано було внести на законодавчий розгляд подання про оточення з східних частин Седлецької і Люблінської губернії особливої Холмської губернії [4, арк.200–211].

У березні 1910 р. С.Крижановський надав П.Столипіну записку, в якій зазначав, що розгляд проєкту про виділення Холмщини в Державній думі зустрічав багато перешкод. Його турбувало, що поляки намагалися використати час і поширити свій вплив на цей край шляхом релігійної та ідейної пропаганди, а законних підстав завадити діяльності поляків не існувало. Тому С.Крижанівський звертався до П.Столипіна з проханням відатися до аналогічних кроків протилежного характеру: створити російські парцелярні товариства, які б діяли за допомогою Селянського банку, реформувати шкільну справу, призначити на основні посади росіян, надати підтримку православним монастирям. Для реалізації цих заходів пропонувалось створити спеціальну міжвідомчу комісію [4, арк.267–269]. П.Столипін прийняв пропозицію до відома і запропонував її на ухвалення Ради міністрів.

У Особому журналі Ради міністрів від 9 квітня 1910 р. повідомлялось, що пропозиція створення міжвідомчої комісії більшістю була підтримана. Головою комісії призначався С.Крижановський, а його заступником – директор Департаменту духовних справ іноземних віросповідань О.Харузін [4,арк.285–286]. 14 травня 1910 р. журнал був затверджений імператором [4,арк.287]. 19 травня 1909 р. в III Державну думу був внесений законопроект про створення із східних частин Люблінської та Седлецької губерній особливої Холмської губернії, з вилученням її з відома Варшавського генерал-губернатора [15,с.736]. Обговорення законопроекту в спеціальній «Холмській» підкомісії проходило з 17 листопада 1909 р. по 20 листопада 1911 р. Для Євлогія виділення Холмщини в особливу губернію взагалі стало справою всього життя [6,с.196–197].

Оскільки боротьба в комісії розгорталась уперта й тривала, то Євлогій почав обстоювати свою справу не лише в Думі, а й за її межами. Він намагався зробити популярною в петербурзькому суспільстві саму ідею Холмської адміністративної самостійності. З цією метою єпископ виступав з доповідями в клубах, великосвітських «салонах» [6,с.199–202]. Читав Євлогій лекції про Холмщину також і в Москві. Крім того, щоб зацікавити питанням деяких членів Думи, Євлогій організував поїздку до Холмщини [6,с.204].

В самій же комісії поляки відчайдушно намагалися зашкодити прийняттю законопроекту, називаючи його «четвертим розділом Польщі» [6,с.196]. Октябристи обіцяли підтримати націоналістів в Холмському питанні. Крайне праві були невдоволені переходом Євлогія до націоналістів і до Холмського питання ставились в цілому байдуже. «Виявляється, – як відмічав Євлогій, – становий егоїзм. «Польський пан нам ближчий за російського селянина»... – цей погляд... поділяла більшість монархістів» [6,с.196]. С.Крижановський отримав від П.Столипіна вказівку не йти всупереч бажань націоналістів [9, с.136]. Самі ж націоналісти виступали з пропозиціями про розширення кордонів майбутньої губернії. В результаті були накреслені такі кордони, при яких російське, тобто православне населення опинилося в меншості, що не перевищувала 30% [9,с.136].

Відзначимо, що коли йшла робота над проектом, уряд уважно стежив за проявами ставлення громадськості до Холмського питання. Так, увагу найближчого співробітника П.Столипіна І.Гурлянда привернула стаття в газеті «Прикарпатская Русь» під назвою «Поляк, член Российской государственной Думы во Львове», у якій йшлося про лекції пана Наконечного з Холмського питання, прочитаних ним у Львівській ратуші для місцевого польського товариства [16,арк.46–47]. У публікації зазначалося, що ці лекції були лише переліком всіх польських аргументів проти виділення Холмської губернії. Вражало, однак, відчайдушне прагнення Наконечного «викликати у слухачів фанатичну ненависть до царського режиму, його презирливе ставлення до російських бюрократичних кіл» [16,арк.47]. Закінчення статті було конфісковано львівською владою, але її зміст занепокоїв І.Гурлянда, тому він прохав Департамент поліції надати копію цієї статті для газети «Россия».

Департамент поліції надав інформацію, що ця конфіскована частина представляла собою уривок промови Наконечного з польського питання, в якому, зокрема, йшлося про підготовку Польщею повстання. Там зазначалося, що інтелігенція вже давно мріяла про його здійснення, і справа була лише за польськими селянами. Промова Наконечного завершувалась висновком, що «як тільки Австрія зважиться перейти кордони Росії, то вся Російська Польща підніметься, як один, і підтримає її» [16,арк.48].

Поява таких публікацій лише більше переконувала П.Столипіна в тому, що бездіяльність уряду могла призвести до повної втрати Холмщини, а чітко продумані, зважені, компромісні рішення могли б врятувати цей край для Росії. Прем'єр добре знав західні губернії, усвідомлював дивний статус Польщі і передбачав можливість проблем з нею у майбутньому.

Завершуючи роботу над проектом, думська комісія представила свій план стосовно того, яким мав бути напрямок подальшої політики в Холмській губернії: її виділення розглядалось лише як перший крок, надалі передбачалась ціла низка заходів культурного та економічного характеру [4,арк.561–562].

Доповідь комісії була представлена загальним зборам Думи 7 травня 1911 р. Євлогій згадував, що П.Столипін особисто обіцяв йому почати з осені опікуватися проектом, контролювати його проходження у законодавчих установах [6,с.206]. Проте смерть прем'єра не дозволила реалізувати намічені плани. Новий голова Ради міністрів В.М.Коковцов відносився до холмських справ байдуже: «Створювати перешкоди не буду, але сенсу не бачу, питання не знаю, захищати законопроект не стану – доручу його кому-небудь» [6,с.208].

В цілому обговорення доповіді комісії в Думі зайняло 17 засідань. Вона була схвалена 4 травня 1912 р. Крім розширення кордонів губернії у напрямку Заходу, схвалений Думою проект передбачав передачу управління Холмською губернією безпосередньо міністрам внутрішніх справ, а не генерал-губернаторові, як зазначалося в урядовому проекті [15,с.736].

Євлогій розумів, що прийняття Думою проекту про виділення Холмщини ще не означало остаточної перемоги, оскільки необхідне було схвалення його також Державною радою. Враховуючи те, що польська аристократія мала родинні та дружні зв'язки у столичному суспільстві, у його вищих колах і могла вплинути на рішення Ради, Євлогій відвідував членів верхньої палати, розсилав їм свої брошури щодо Холмщини, агітував їх на користь затвердження проекту [6,с.209]. Йому вдалося залучитися підтримкою голови Державної ради М.Акімова [6,с.210–211]. Отже, більшістю голосів членів верхньої палати законопроект було схвалено, і 23 червня 1912 р. він став законом [15,с.736].

Проект децентралізації імперії, складений С.Крижановським, не обговорювався Радою міністрів, але все ж таки був представлений імператорові у детально аргументованій доповіді. Микола II висловив занепокоєння, що подібний проект може стати кроком до розпаду Російської імперії [9,с.132], тому до його реалізації справа не дійшла.

В цілому, зберігаючи імперський характер російської держави прем'єр-міністр П.А. Столипін прагнув зберегти також імперський характер відносин у ній, тобто панування титульної нації, для представників не титульних націй існувала можливість вільного входження до складу пануючого етносу. Проте з часом П. Столипін все більше усвідомлював чужорідність Польщі у складі Російської імперії, розумів, що політика русифікації, яка проводилась тривалий час, не давала результатів, тому прем'єр все більше схилився до встановлення національно-культурного кордону між Західними губерніями та Царством Польським, все більше його приваблювали думки про поступову децентралізацію імперії, складовою частиною якої був проект щодо Холмщини. Однак, затверджений імператором наказ про утворення особливої Холмської губернії виявився, на нашу думку, результатом компромісу між планом обласної перебудови Росії, що розроблявся урядом П.Столипіна, і передбачав в майбутньому автономію Польщі, та наполяганнями холмського духовництва на чолі з єпископом Євлогієм, який знайшов способи зацікавити цим питанням і Миколу II, і консервативну громадськість.

Список використаних джерел

1. Изгоев А. П.А.Столыпин. Очерк жизни и деятельности / А. Изгоев. – М.: Кн-во К.Ф. Некрасова, 1912. – 133 с.
2. Див: Аврех А.Я. П.А.Столыпин и судьбы реформ в России / А.Я. Аврех. – М.: Политиздат, 1991. – 286 с.; Бородин А.П. Столыпин. Реформы во имя России / А.П. Бородин. – М.: Вече, 2004. – 384 с.; Фёдоров Б.Г. Пётр Столыпин: «Я верю в Россию»: Биография П.А. Столыпина: В 2 т. / Б.Г. Фёдоров. – СПб.: Лимбус-Пресс, 2002.
3. Вопрос о судьбе Холмской Руси // Окраины России. – 1906. – №41.
4. Російський державний історичний архів (далі – РДА). – Ф.1276. – Оп.2. – Спр.35.
5. Фёдоров Б.Г. Пётр Столыпин: «Я верю в Россию»: Биография П.А.Столыпина: В 2 т. / Б.Г. Фёдоров. – СПб.: Лимбус-Пресс, 2002. – Т. 1. – 624 с.
6. Путь моей жизни. Воспоминания митрополита Евлогия (Георгиевского) по его рассказам / Подг. Т.Манухиной. – М.: Московский рабочий; ВПМД, 1994. – 621 с.
7. Из Холмской Руси // Окраины России. – 1906. – №10.
8. Из Холмской Руси // Окраины России. – 1906. – №11.
9. Крыжановский С.Е. Воспоминания. Из бумаг С.Е.Крыжановского, последнего секретаря Российской империи / С.Е. Крыжановский. – Берлин: Петрополис, Б.г. – 221 с.

10. Тхоржевский И.И. Последний Петербург: Воспоминания камергера. / Сост. и примеч. С.С.Тхоржевского. – СПб.: Алетея, 1999. – 255 с.
11. Відділ рукописів Російської національної бібліотеки, м. Санкт-Петербург, ф. 1000, оп. 2, спр. 54.
12. РДА. – Ф.1662. – Оп.1. – Спр.122.
13. Особые журналы Совета министров царской России: 1907 г. / Отв. сост. Б.Д.Гальперина, В.В.Шелохаев – М., 1984. – Ч. 1–4. – 946 с.
14. РДА. – Ф.1620. – Оп.1. – Спр.524.
15. П.А.Столыпин: Программа реформ. Документы и материалы. В 2 т. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – Т. 1. – 764 с.
16. РДА. – Ф.1629. – Оп.1. – Спр.114.

Стрилюк Е.Б. Особенности польской политики П.А. Столыпина: проект децентрализации Российской империи и Холмский вопрос

Польский вопрос был одной из важных составляющих национальной политики П.А. Столыпина. Причины рассмотрения этого вопроса, факторы, которые влияли на эволюцию взглядов правительства, не были предметом специального исследования. Цель данной статьи – определить особенности польской политики П.А. Столыпина.

Ключевые слова: Пётр Столыпин, национальная политика, польский вопрос, правительство.

Striljuk, O.B. Features of P.A. Stolypin's Polish politics: the project of decentralization of the Russian Empire and Holm question

The Polish question was an important part of P. Stolypin's national politics. The reasons for considering this issue, the factors that determined the evolution of governmental views were not the subject of special research. The purpose of this article is to determine the features of Polish politics of P.A. Stolypin.

Key words: Peter Stolypin, national politics, Polish question, government.

УДК 94(477)

Гриник І.І.

**Громадсько-політична діяльність
Василя Панейка у роки Першої світової війни**

Проаналізовано громадсько-політичну діяльність В. Панейка у роки Першої світової війни, зокрема охарактеризовано його заходи щодо формування українських легіонів, перебрання влади УНРадою, налагодження контактів із Наддніпрянською Україною.

Ключові слова: В.Панейко, УНДП, УНРада, українські легіони.

Василь Панейко належить до найвизначніших українських діячів першої половини ХХ століття. Його громадсько-політична діяльність припала на час українського національного руху початку ХХ ст., Першої світової війни та української революції 1917 – 1920 рр., міжвоєнний період перебування Західної України у складі Другої Речі Посполитої. На початку ХХ ст., на тлі польсько-українського протистояння в краї, він поринув у вир національного життя, був активним учасником вічевих кампаній, основна мета яких полягала у боротьбі за український університет у Львові. Першопочатково виступав симпатиком соціалістичних ідей, згодом – активним прихильником української націонал-демократії.

Постать Василя Панейка є несправедливо малодослідженою в сучасній історичній науці. Його громадсько-політична діяльність епізодично відображена у дослідженнях відомих громадсько-політичних діячів 1920 – 30-х рр., сучасних довідкових виданнях (М.Литвин, І.Підкова [6]), а також наукових працях та розвідках українських істориків: І.Патера [9], І.Соляра [10], Ю.Шаповала [15] та ін. Основу джерельної бази розвідки склали неопубліковані документи Центрального державного історичного архіву України у Львові, мемуари, періодична преса Західної України.

Звістка про австро-угорський ультиматум Сербії, що спричинила початок Першої світової війни застала В.Панейка у Швейцарії (містечко Фіоне на кордоні із Францією), де він перебував із родиною на відпочинку [11, с.8]. 30 серпня 1914 р., після повернення до Львова, він взяв участь в останньому засіданні Народного Комітету Української національно-демократичної партії (НК УНДП). На ньому обговорювалася стратегія партії у військових умовах. Фактично без особливих дискусій було вирішено перенести зі Львова Народну Канцелярію, видавництва «Діла» і «Свободи». Успішний наступ російських військ на Галичину на початку вересня 1914 р. змусив редактора «Діла», разом із проводом УНДП, емігрувати до Відня. У столиці Австро-Угорської імперії він активно включився в громадсько-політичне життя української еміграції.

Український політичний провід намагався із користю для національної справи використати протистояння двох військово-політичних блоків, які спровокували початок Першої світової війни. У Відні відновили роботу провідні громадсько-політичні інституції українців – Головна Українська Рада (ГУР) (створена 1 серпня 1914 р. у Львові), Союз Визволення України (СВУ) (створений 14 серпня 1914 р. у Львові), а також Український національно-демократичний, радикальний та Буковинський парламентські клуби, Народний Комітет УНДП. В таких умовах досягти бажаної консолідації національно-патріотичних сил було надзвичайно важко.

Перебуваючи у Відні В.Панейко, як член УНДП, долучився до закулісних інтриг партії. Особливо гостро протиріччя проявилися між ГУР та проводом УНДП, який намагався монополізувати право репрезентувати інтереси українців у столиці Австро-Угорської імперії [4, с.70]. Вибухонебезпечною залишалася також ситуація в середовищі націонал-демократів. Руїнація усталеної партійної структури зважаючи на військові умови, привела до появи низки фракцій. Офіційна австрофільська доктрина партії, яку проголосили Є.Олесницький, К.Левицький та М.Василько нашттовхнулася на опір опозиції, яку очолили Л.Цегельський, Є.Левицький та Є.Петрушевич. В таких